

Ljubomir Tintor*

PRAVO NA ČISTU I ZDRAVU ŽIVOTNU SREDINU – DOMETI I OGRANIČENJA LJUDSKOG PRAVA U NASTAJANJU**

Uživanje prava na čistu i zdravu živonu sredinu se smatra fundamentalnim za ostvarivanje niza drugih ljudskih prava, pa se sve češće javlja ideja o potrebi eksplicitnog uspostavljanja zasebnog prava na zdravu životnu sredinu na međunarodnom nivou. U radu se ukazuje na istorijski razvoj ovog prava. Pokušava se odgovoriti na nekoliko kompleksnih pitanja kao što su konkretna sadržina ovog prava, ko su nosioci, te koja je pravna priroda prava na čistu i zdravu životnu sredinu. Biće izloženi realni dometi i ograničenja ovog prava koje se još uvek razvija. Autor ukazuje na značaj Rezolucije 48/13 koju je usvojio Savet UN za ljudska prava, 2021. godine za međunarodno priznanje prava na zdravu i čistu životnu sredinu. Na kraju se sagledava istorijski razvoj ovog prava u Republici Srbiji, te u kojoj meri je naša država uspela ovo pravo da implementira u praksi. U radu se iznose osnovne smernice za poboljšanje kvaliteta životne sredine i efektivno ostvarivanje ovog prava u Republici Srbiji.

Ključne reči: *Pravo na zdravu i čistu životnu sredinu. – Klimatske promene. – Rezolucija 48/13 Saveta UN za ljudska prava. – Republika Srbija. – Životna sredina.*

1. UVOD

U poslednjih nekoliko decenija svest o štetnim efektima zagađenja životne sredine na ljudska bića i njihov kvalitet života dramatično je porasla. Ljudska aktivnost je uvek imala štetan uticaj na prirodu i

* Autor je doktorand na Univerzitetu u Beogradu, Pravni fakultet, *ljubomir.tintor@yahoo.com* (Republika Srbija)

** Rad je nastao kao rezultat projekta Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu „Savremeni problemi pravnog sistema Srbije za 2022. godinu“.

životnu sredinu što se rapidno povećalo poslednjih godina. Razlozi su mnogobrojni, od povećanja broja stanovnika na našoj planeti do antropocentričnog odnosa čoveka prema prirodi. Iz tog razloga sve više se u međunarodnoj zajednici propagira ideja da se masovna degradacija životne sredine i devastacija prirode proglaše za jedno od najtežih međunarodnih krivičnih dela (ekocid).¹ Godinama se vodi ozbiljna debata među stručnjacima iz oblasti međunarodnog prava životne sredine o potrebi eksplicitnog uspostavljanja zasebnog prava na zdravu životnu sredinu na međunarodnom nivou. Fokus diskusije se, međutim, pomerio od pitanja samog postojanja takvog prava, do praktičnih problema poput obima prava, materijalnih i procesnih elemenata ovog prava.

Imajući u vidu da čista i zdrava životna sredina je preduslov za ostvarivanje čitavog korpusa ljudskih prava obezbeđivanje uživanja ovog prava predstavlja ozbiljan međugeneracijski izazov s obzirom da će od ponašanja sadašnjih generacija i njihovog odnosa prema životnoj sredini zavisiti u kakvom će okruženju živeti buduće generacije. Ostvarivanje prava na zdravu i čistu životnu sredinu predstavlja fundamentalnu osnovu za uživanje niza drugih ljudskih prava.

Cilj ovog rada je da ukaže zašto je bitno priznanje prava na zdravu i čistu životnu sredinu na univerzalnom nivou, iako je ono već prepoznato na neki način u zakonodavstvu više od 150 država. Biće analiziran i dosadašnji istorijski razvoj ovog prava. U radu će se pokušati ustanoviti šta se konkretno podrazumeva pod pojmom zdrava i čista životna sredina, s obzirom da u međunarodnim instrumentima postoji pravi galimatijas prilikom definisanja ovog prava. Ostvarivanje ovog prava je usko povezano sa gorućim problemom sa kojim se čitava međunarodna zajednica, a to su klimatske promene. Zato će u radu posebna pažnja biti posvećena značaju Rezolucije 48/13 Saveta UN za ljudska prava i ukazaće se koje novitete ovaj međunarodni instrument donosi u shvatanju i ostvarivanju ovog prava. Na kraju ukazaće se na istorijski razvoj ovog prava u Republici Srbiji, te u kojoj meri je naša država uspela ovo pravo da implementira u praksi, s obzirom da se suočava sa nizom ekoloških problema koji dovode u pitanje ostvarivanje ovog prava u praksi.

1 Ideja je da se ovo delo uvrsti u Statut Međunarodnog krivičnog suda. Vid. Lj. „Perspektiva ekocida kao međunarodnog krivičnog dela“, *Zbornik radova 34. Susreta Kopaoničke škole prirodnog prava – Slobodan Perović* 2021, Tom I, Beograd 2021, 275–292.

2. ISTORIJAT RAZVOJA PRAVA NA ZDRAVU I ČISTU ŽIVOTNU SREDINU

Pojedini elementi prava na zdravu i čistu životnu sredinu (na primer, adekvatni životni standard, pravo na zdravlje, hranu i sl.) postojali su još u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima iz 1948. godine.² Prvi instrument koji je ukazao na vezu između čiste i zdrave životne sredine i ostvarivanja ljudskih prava, iako ne postoji eksplicitna odredba bio je Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966. godine. Pravo na zdravu i čistu životnu sredinu se postepeno razvijalo od 1970-ih kada je ovo pravo prepoznato i na njega aludira prvi princip Štokholmske deklaracije. Sama Štokholmska deklaracija eksplicitno ne priznaje pravo na zdravu životnu sredinu, kao takvu, ali deklarirše pravo na adekvatne uslove života u vremenskoj perspektivi kako bi se zaštitila životna sredina za buduće generacije.³ U ovom principu postoji implikacija da je zdravo okruženje neophodno za poštovanje drugih ljudskih prava.

Dalji razvoj ovog prava dogodio se kada je ekspertska grupa Svetske komisije za životnu sredinu i razvoj naglasila da sva ljudska bića imaju osnovno pravo na životnu sredinu koja je adekvatna za njihovo zdravlje.⁴ U Rio deklaraciji nije došlo do prepoznavanja prava na zdravu i čistu životnu sredinu kao zasebnog prava. Razloge za nazadovanje u razvoju možemo pronaći u činjenici da je sadržina ovog prava dosta nejasna i diskutabilna. Značajan korak ka stvaranju zasebnog prava na zdravu i čistu životnu sredinu načinjen je Ksantini izveštajem iz 1994. izrađenog pod okriljem Potkomisije UN za ljudska prava. U ovom izveštaju se ističe međuzavisnost zdrave životne sredine i ljudskih prava kao što su pravo na zdravlje, pravo na rad, itd.⁵ Prvi regionalni instrument koji je proklamovao pravo na zdravu i čistu životnu sredinu je Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda. Za

2 A. Mihailović, „Pravo na zdravu životnu sredinu kao intergeneracijski fenomen“, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 66, br. 1/2018, 238.

3 Čovek ima osnovno pravo na slobodu, jednakost i adekvatne uslove života, u okruženju kvaliteta koje omogućava dostojanstvo i blagostanje života. Declaration of Human Environment, 5–16 June 1972, Principle 1.

4 Experts Group on Environmental Law of the World Commission on Environment and Development, Environmental Protection and Sustainable Development Legal Principles and Recommendations, 1986, Principle 1.

5 Ksentini, Special Rapporteur, Human Rights and Environment, 6 July 1994.

razliku od drugih međunarodnih instrumenata ova povelja pravo na zdravu životnu sredinu vidi kao kolektivno, a ne individualno pravo.⁶ Slično, Protokol iz San Salvadora uz Američku konvenciju o ljudskim pravima 1998. godine kao regionalni instrument priznaje pravo svakoga da „živi u zdravoj životnoj sredini“.⁷ Značajan regionalni instrument je Sporazum iz Eskaza iz 2018. godine koji ide korak napred, te eksplicitno priznaje pravo na zdravu životnu sredinu i proklamuje da istovetno pravo ne pripada samo sadašnjim, već i budućim generacijama.⁸ Dodatnom napretku etabliranja prava na zdravu i čistu životnu sredinu doprinelo je savetodavno mišljenje Međuameričkog suda za ljudska prava iz 2018. godine u kome se iskazuje međuzavisnost između životne sredine i ljudskih prava, te se naglašava fundamentalni karakter prava na zdravu i čistu životnu sredinu.⁹ Međuamerički sud za ljudska prava je u savetodavnom mišljenju smatrao da obaveze države obuhvataju obavezu preduzimanja mera za sprečavanje značajne štete po životnu sredinu, unutar i van svojih teritorija.¹⁰ Na ovo savetodavno mišljenje nadovezuje se slučaj Laka Honat protiv Argentine (*Lhaka Honhat Association v. Argentina*). Međuamerički sud za ljudska prava je zaključio da je Argentina prekršila autonomno pravo na zdravu životnu sredinu, na imovinu autohtone zajednice, kulturni identitet, hranu i vodu.¹¹

Na evropskom kontinentu priznavanje ovog prava je manje eksplicitno, Povelja EU o osnovnim pravima sadrži posebnu odredbu o

6 African Charter on Human and Peoples' Rights, October 21, 1986, Art. 24.

7 Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights „Protocol of San Salvador“ adopted in San Salvador on November 17, 1988, Art. 1.

8 Regional Agreement on Access to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and the Caribbean in Escazu, 2016. Preamble.

9 Advisory Opinion OC-23/17 of November 15, 2017 Requested by the Republic of Colombia: The Environment and Human Rights, Inter-American Court of Human Rights (IACtHR), 15 November 2017, 20–48.

10 *Ibid.*, 40–43.

11 Slučaj se ticao zahteva za priznavanje vlasništva nad zemljom od strane Udruženje starosedelačkih zajednica Lhaka Honhat u argentinskoj provinciji Salta. Ovde je Sud prvi put odlučivao o povredi prava na zdravu i čistu životnu sredinu u skladu sa članom 26. Vid. IACtHR, *Caso Comunidades Indígenas Miembros de la Asociación Lhaka Honhat (Nuestra Tierra) vs Argentina* (February 6, 2020).

životnoj sredini, ali je sadržaj norme iz člana 37 formulisan tako da se ona ne može tumačiti kao garant prava na (zdravu) životnu sredinu. Njome su definisani opšti ciljevi i obaveze nadležnih subjekata. Međutim, u analizi odnosa između člana 37 i drugih relevantnih odredbi Povelje, kao i odnosa Povelje prema međunarodnim ugovorima u oblasti životne sredine, uočavaju se elementi koji pitanja prava na (zdravu) životnu sredinu aktuelizuju i otvaraju na specifičan način.¹² Evropski parlament je u svom izveštaju iz juna 2021. o Strategiji EU za biodiverzitet za 2030. godinu naveo da pravo na zdravu životnu sredinu treba da bude priznato u Povelji o osnovnim pravima EU i da EU treba da preuzme vodeću ulogu u priznavanju sličnog prava na međunarodnom planu. Štaviše, 19 od 27 država EU je to pravo ugradilo u svoje ustave ili zakone (neke samo implicitno).¹³ Međunarodni instrument koji eksplicitno formuliše pravo na zdravu životnu sredinu u Evropi, je Arhuska konvencija.¹⁴ Treba naglasiti da Evropska konvencija o ljudskim pravima ne prepoznaje ovo pravo u samom dokumentu, ali je Evropski sud za ljudska prava koji odlučuje o povredama članova ove konvencije u svojim presudama kreativnim tumačenjem prepoznao ovo pravo u praksi i njegov značaj za uživanje drugih prava, poput prava na život, prava na imovinu ili prava na porodičan i privatan život.¹⁵

U periodu od 2012. do 2018. godine, Ujedinjene nacije imenovale su Knoksa (*John Knox*), kao specijalnog izvestioca da temeljno istraži vezu između zdrave životne sredine i ostvarivanja drugih ljudskih prava. Tokom 2018. novi izvestilac UN Bojd (*David R. Boyd*) je u dokumentu pod nazivom „Okvirni principi o ljudskim pravima i životnoj sredini“ izneo nacrt definicije prava na čistu i zdravu životnu sredinu.¹⁶

-
- 12 D. Todić, „Povelja EU o osnovnim pravima i pravo na (zdravu) životnu sredinu“, *ECOLOGICA*, Vol. 28, br. 104/2021, 632.
- 13 Austrija, Danska, Nemačka, Luksemburg, Malta, Holandija, Poljska, Švedska nisu ovo pravo predvidele ni u ustavu, ni u zakonu, ali su članice Arhuske konvencije.
- 14 UNECE Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention), 1998, Preamble.
- 15 Kao primer se mogu navesti slučajevi *Öneryıldız v. Turkey* (application no. 48939/99), *Fadeyeva v. Russia* (application no. 55723/00).
- 16 Enjoyment of a Safe, Clean, Healthy and Sustainable Environment' UN Doc A/HRC/37/59, 24 January 2018 Annex. Okvirni principi su osmišljeni da utvrde materijalne i proceduralne obaveze država da sprovedu ljudsko pravo na zdravu i čistu životnu sredinu. Definisanje obaveza proizašlo je iz prakse

Knoks je pozvao Generalnu skupštinu UN da formalno prizna pravo na zdravu životnu sredinu putem sporazuma ili rezolucije.¹⁷ On je u svom izveštaju istakao međuzavisnost između zdrave životne sredine i potpunog uživanja drugih ljudskih prava na hranu, pitku vodu ili stanovanje.¹⁸

U septembru 2020. godine, grupa država započela je neformalne razgovore o mogućem međunarodnom priznanju prava na bezbednu, čistu, zdravu i održivu životnu sredinu.¹⁹ Vremenom je ova inicijativa dobila značajnu međunarodnu podršku, a imajući u vidu broj država koji je priznao ovo pravo na nacionalnom nivou Savet UN za ljudska prava je 2021. godine doneo Rezoluciju 48/13 kojom priznaje zasebno ljudsko pravo na čistu i zdravu životnu sredinu. Iz teksta se može zaključiti da donošenje Rezolucije nije završni čin već više odskočna daska za uspostavljanje ovog prava na međunarodnom nivou. Dodatni napredak u priznanju prava na zdravu i čistu životnu sredinu na međunarodnom nivou može se očekivati ukoliko se usvoji nacrt Pakta o životnoj sredini. Pakt proklamuje holistički pristup životnoj sredini priznajući međuzavisnost ekosistema. Poslednji korak ka univerzalnom priznanju ovog prava desio se ove godine kada je Generalna skupština UN donela ogromnom većinom glasova Rezoluciju kojom prepoznaje pravo na čistu i zdravu životnu sredinu kao fundamentalno ljudsko pravo.²⁰

Sve je više dokaza da pravo na zdravu i čistu životnu sredinu sazreva jer je u poslednjih dvadeset godina dve trećine država širom sveta prepoznalo postojanje ovog ljudskog prava. Ipak pošto je ovo pravo još uvek u nastajanju biće potrebno da bude prepoznato i u pravno obavezujućoj konvenciji sličnoj međunarodnim sporazumima o

nacionalnih sudova, regionalnih tribunala, ugovornih tela, specijalnih procedura i mnogih međunarodnih institucija.

17 Human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, General Assembly Seventy-third session, 19 July 2018.

18 *Ibid.*

19 Države koje su pokrenule inicijativu bile su Kostarika, Maroko, Slovenija, Švajcarska i Maldivi.

20 General Assembly Resolution A/76/L.75, The human right to a clean, healthy and sustainable environment, 26 July 2022. Treba naglasiti da je i ova Rezolucija pravno neobavezujuća, ali predstavlja jak politički momenat ka ostvarenju konačnog cilja.

ljudskim pravima iz 1966. godine. Takva konvencija bi prema sadašnjim tendencijama naišla na značajne poteškoće jer velike svetske sile, poput SAD i Kine, još uvek nerado priznaju ovo pravo.

3. PROBLEM SADRŽAJA I NOSIOCA PRAVA NA ČISTU I ZDRAVU ŽIVOTNU SREDINU

Jedan od osnovnih problema za priznanje prava na čistu životnu sredinu ogleda se u činjenici da ne postoji globalni konsenzus oko tačne sadržine ovog prava kao i nesuglasica oko tačnog naziva i disonanci vezanih za pitanje ko konkretno ima pravo na uživanje ovog prava. Specifičnosti koje prate ovo pravo otežavaju njegovu implementaciju jer degradacija životne sredine na teritoriji jedne države, prouzrokuju značajne negativne posledice širom sveta. Postoje i shvatanja da pravo na zdravu i čistu životnu sredinu predstavlja mešavinu građanskih, političkih i ekonomskih prava, istovremeno, što praktično čini nemogućom implementaciju ovog prava. Pojedini autori pravo na zdravu i čistu životnu sredinu povezuju sa ostvarivanjem prava na zaštitu fizičkog i moralnog integriteta, prava na neprikosnovenost života, slobodom misli i opredeljenja, prava na obaveštenost, prava na zaštitu zdravlja, što ukazuje da je ovo pravo fundamentalno za zaštitu integriteta čoveka.²¹

Nejasno je kojoj generaciji prava pripada pravo na zdravu i čistu životnu sredinu. Izraženi su i stavovi da pravo na životnu sredinu kao ekološko pravo može da se uklopi u svaku od tri kategorije ljudskih prava. Shvatanja da ovo pravo spada u prvu generaciju ljudskih prava može biti prihvatljivo ako se uvažava tumačenja da je pravo čoveka na zdravu životnu sredinu urođeno i fundamentalno pravo.²² Ako se posmatra kao zasebno ekološko pravo, nezavisno od drugih ljudskih prava, pravo na zdravu i čistu životnu sredinu može pripadati samo trećoj generaciji.²³ Ova tvrdnja se čini opravdanom s obzirom da pravo na zdravu i čistu životnu sredinu predstavlja mešavinu ili skup drugih prava pa ga je najbolje kategorisati u treću generaciju ljudskih prava jer

-
- 21 M. Rabasović, *Pravo na zdravu životnu sredinu kao osnovno ljudsko pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 1986, 151.
- 22 Kritičari koji negiraju fundamentalni karakter prava na zdravu i čistu životnu sredinu ističu da je ovo pravo podložno ograničenjima pod opštim uslovima.
- 23 J. Arbour, S. Lavallée, *Droit international de l'environnement*, Bruylant 2006, 103–105.

se tu nalaze prava koja su deklaratorna, u nastajanju i ka čijem usvajanju teži ljudsko društvo.

U nacionalnim pravima država koje su prepoznale postojanje ovog prava javljaju se nazivi poput prava na „pristojnu“, „zdravu“, „čistu“ ili „bezbednu“ životnu sredinu.²⁴ Različite denominacije mogu se odnositi na različite oblike zaštite. Na primer, pravo na „bezbedno“ okruženje se fokusira na zaštitu životne sredine kao životne sredine koja ne šteti ljudima. Ova zbrka u pojmovnom shvatanju ovog prava neretko je dovodila do izostavljanja ovog prava u međunarodnim instrumentima, iako je postojala potreba za implementacijom. S obzirom na različite definicije ovog prava treba naglasiti da je u Male deklaraciji o ljudskoj dimenziji klimatskih promena iz 2007. godine odlučeno da se ovo pravo formuliše kao „pravo na životnu sredinu sposobnu da podrži ljudsko društvo i puno uživanje ljudskih prava“.²⁵

U doktrini postoje ozbiljna neslaganja oko pravne prirode prava na zdravu i čistu životnu sredinu. Mišljenja su toliko podeljenja da se kreću od tvrdnje da ovo pravo predstavlja normu običajnog prava do stava da čak uopšte nije u pitanju pravno pravilo već običan cilj (*policy*) čijem se postizanju teži kroz druga pravila koja pak imaju status norme međunarodnog prava.²⁶ Iako je ovo pravo u mnogim državama na neki način prepoznato, prepreka za formiranje običajnog prava je njegova nedovoljno precizna sadržina koja je posledica različitih načina formulisanja tog prava u međunarodnim instrumentima. Mnogi eksperti kao prepreku stvaranju običajnog prava vide i u pominjanju prava na zdravu životnu sredinu u neobavezujućim međunarodnim instrumentima, dok drugi nasuprot tome tvrde da veliki broj instrumenata mekog prava u kojima je ovo pravo sadržano zapravo govori u prilog nastanku običajne norme jer ukazuje na „rastuće prihvatanje takvog prava i njegovom potrebom“.²⁷ Shvatanja o pravu na zdravu i

24 D. Shelton, „Human Rights, Environmental Rights and the Right to the Environment“, *Stanford Journal of International Law*, 1991, 103–137.

25 Y. Aguila, „The Right to a Healthy Environment“, <https://www.iucn.org/news/world-commission-environmental-law/202110/right-a-healthy-environment>, 1.8.2022.

26 M. Clemson, „Human Rights and the Environment: Access to Energy“, *New Zealand Journal of Environmental Law*, Vol. 16, 2012, 68.

27 D. Boyd, „The Implicit Constitutional Right to Live in a Healthy Environment“, *Review of European, Comparative and International Environmental Law*, Vol. 20 (2), 2011, 171–179.

čistu životnu sredinu kao cilju a ne posebnom pravilu obično se bazi-
 raju na tumačenju člana 1 Arhuske konvencije.²⁸ Autori koji zastupaju
 ovakvo stanovište smatraju da pravo na životnu sredinu ne proizvodi
 „neposredne pravne posledice, jer odredbe člana 1 ne nameću ugovor-
 nicama, same po sebi, bilo kakve specifične obaveze osim onih koje su
 sadržane u drugim odredbama Konvencije.²⁹

Prednost dugotrajne težnje da se prepozna zasebno pravo na
 zdravu i čistu životnu sredinu dovelo je do kristalizacije proceduralnih
 i materijalnih elemenata prava. Proceduralni elementi podrazumeva-
 ju pravo na pristup ekološkim informacijama, pravo učešća javnosti u
 donošenju ekoloških odluka i pristup pravdi. Pristup informacijama je
 široko priznato ljudsko pravo od suštinskog značaja za ljude da bi mo-
 gli da se zaštite i brane od potencijalno štetnih uticaja na životnu sredi-
 nu.³⁰ Sa suštinske (materijalne) strane, ovo pravo uključuje čist vazduh,
 bezbednu i dovoljno vode, zdravu i održivo proizvedenu hranu, netok-
 sična okruženja u kojima ljudi mogu da žive, rade i bezbednu klimu i
 na kraju odgovarajuće životne uslove u sigurnom, zdravom i ekološki
 uravnoteženom okruženju.³¹

Materijalni aspekt prava na zdravu i čistu životnu sredinu ova-
 ko definisan pati od prevelike arbitrarnosti. Nisu precizirani standardi
 kako bi se u praksi utvrdilo šta se podrazumeva pod ekološki uravno-
 teženim okruženjem. Dodatan problem predstavlja činjenica što sadr-
 žaj ovog prava se prepliće sa nizom drugih ljudskih prava što umanjuje
 efikasnost ostvarivanja prava u praksi.

Jedna od specifičnosti ovog ljudskog prava u odnosu na druga
 ljudska prava ogleda se u činjenici da ono spada u prava zahteva, koja
 za razliku od prava na slobodu, podrazumevaju pozitivnu obavezu

28 B. Čučković, *Zaštita životne sredine u međunarodnom pravu ljudskih prava*,
 Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, Beograd 2018, 312.

29 M. Dejeant-Pons, M. Pallemarts, *Human Rights and the Environment*, Coun-
 cil of Europe Publishing, 2002, 18–19.

30 UNEP, *Right to a Healthy Environment – Good Practice*, 2019, Report of the
 Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the
 enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, 17.

31 D. Boyd, „UNHRC report Issue of human rights obligations relating to the
 enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment“, 22 March
 2019. Pravo na učešće javnosti u donošenju odluka podrazumeva da su države
 dužne osigurati učešće javnosti, naročito grupa koje su osetljive na negativne
 efekte degradacije životne sredine.

trećih lica prema nosiocu prava. Obavezu države da nosiocima prava na zdravu i čistu životnu sredinu obezbedi uživanje prava potvrdili su nacionalni sudovi u klimatskim parnicama.³² Za razliku od ustava pojedinih država u kojima je eksplicitno predviđeno da pravo na zdravu i čistu životnu sredinu ne pripada svima već pojedinim grupama ili kategorijama,³³ međunarodni instrumenti ne poznaju takva ograničenja. Ako se kao nosilac uzme pojedinac, ideja da ljudska bića imaju pravo na čistu životnu sredinu je na velikom udaru kritike zbog antropocentričnog karaktera. Postoje shvatanja da je pravo na zdravu i čistu životnu sredinu isključivo kolektivno pravo, jer pojedinac ne može isključiti druge da uživaju u adekvatnom okruženju. Usled svega ispravnije je smatrati pravo na zdravu životnu sredinu istovremeno i individualnim i kolektivnim pravom.³⁴ Postoje jasno izraženi stavovi da pravo na zdravu i čistu životnu sredinu nije pravo samo sadašnje generacije, već da su nosioci prava i buduće generacije, shodno činjenici da zagađenje i negativni efekti klimatskih promena će imati velikog uticaja na životnu sredinu u kojoj će živeti buduće generacije. Ovo shvatanje potvrđeno je u slučaju *Urgenda*.³⁵

32 Vid. *Urgenda Foundation v. State of the Netherlands*, Supreme Court of the Netherlands (December 20, 2020); BVerfG, Order of the First Senate of 24 March 2021 – 1 BvR 2656/18.

33 Kao primer se može navesti Ustav El Salvadora koji pravo na čistu životnu sredinu priznaje samo deci. Vid. D. Boyd, „Constitutions, Human Rights, and the Environment: National Approaches“, *Research Handbook on Human Rights and the Environment* (eds. A. Grear, L. Kotzé), Edward Elgar Publishing, 2015, 170–199.

34 Iako ova konstatacija zvuči čudno treba naglasiti da je to jedna od specifičnosti ljudskih prava treće generacije u koje se najčešće svrstava i pravo na čistu i zdravu životnu sredinu. Ovakav stav je podržao i sudija Viremantri (*Weeramantry*) koji je u svom odvojenom mišljenju u predmetu *Gabčikovo Nagymaros* naznačio da je zaštita životne sredine „od vitalnog značaja kao deo savremene doktrine ljudskih prava“. *Gabcikovo-Nagymaros Project Hungary v. Slovakia*, Separate Opinion of Judge Weeramantry, Septembar 251997 ICJ 88, at 91.

35 Vid. Lj. Tintor, „Značaj slučaja *Urgenda* za razvoj klimatskih parnica na području Evrope“, *Strani pravni život 2/2021*, Beograd 2021, 249–265.

4. DA LI JE POTREBNO PRAVO NA ČISTU I ZDRAVU ŽIVOTNU SREDINU KAO SAMOSTALNO LJUDSKO PRAVO?

Od nastanka same ideje da čovek treba da živi u zdravoj i čistoj životnoj sredini postojale su debate oko opravdanosti postojanja samostalnog prava. Tvrdi se da ako su ljudska bića neodvojivi deo životne sredine, pristup zasnovan na pravima bi obezbedio bolje mehanizme za praćenje i mehanizme za rešavanje sporova. Među naučnicima postoje i oni koji smatraju da je nemoguće ostvariti ovo pravo u praksi. Handl (*Günther Handl*) je izrazio sumnju u to da li se ljudsko pravo na čistu životnu sredinu uopšte može izvoditi iz opšteg diskursa ljudskih prava.³⁶ Konzervativno tumačenje prava na zdravu i čistu životnu sredinu se kritikuje, jer u tom slučaju obim ovog prava ne pokriva obezbeđivanje biološke raznovrsnosti, te zaštitu od štete nanesene budućim generacijama degradacijom životne sredine i prekograničnim uticajem.³⁷

Zagovornici ovog ljudskog prava tvrde da bi ono omogućilo veće učešće javnosti u upravljanju životnom sredinom. Sa druge strane kritičari prava na zdravu životnu sredinu iznose stav da bi stvaranje zasebnog prava na zdravu i čistu životnu dovelo do neopravdanog dupliranja prava, te da bi se ostvarivanje ovog prava u praksi pokazalo kao neostvarivo, stoga ne postoji ni potreba za njim.³⁸ Nastala neusklađenost između očekivanja i onoga što se u praksi postigne moglo bi izazvati razočarenje što će umanjiti značaj prava na zdravu životne sredine i doprinosi narušavaju poverenje u ljudska prava.

Kontraargument za usvajanje zasebnog prava na zdravu i čistu životnu sredinu da je ovo pravo suviše okrenuto čoveku i njegovoj dobrobiti što je zasnovano na ideji antropocentrizma. Ovako formulisano pravo daje prednost dobrobiti čovek nad zaštitom životne sredine. Pravo na zdravu životnu sredinu je u suprotnosti sa savremenom

36 G. Handl, „The Human Right to a Clean Environment and Rights of Nature: Between Advocacy and Reality“, *The Cambridge Handbook of New Human Rights* (eds. A. von Arnault, K. von der Decken, M. Susi), Cambridge University Press, 2020, 137–151.

37 *Ibid.*

38 M. Fitzmaurice, J. Marshall, „The Human Right to a Clean Environment—Phantom or Reality? The European Court of Human Rights and English Courts Perspective on Balancing Rights in Environmental Cases“, *Nordic Journal of International Law* 76/2007, 105–106.

tendencijom da na životnu sredinu gledamo kroz ekocentričnu vizuru. Prema ekocentričnom shvatanju, pravo na zdravu životnu sredinu nije ljudsko pravo naprotiv ono predstavlja ograničenje ljudskih prava, jer je punu zaštitu prirode moguće ostvariti isključivo ograničenjem ljudskih aktivnosti. Neka nacionalna prava su otišla toliko daleko da su prirodi *per se* priznali subjektivitet.³⁹ Ova činjenica se može pravdati tumačenjem da je potrebno obezbediti „pravo na život u zdravoj životnoj sredini“ što uključuje „pravo same životne sredine da bude zdrava“, kao što je predložio Noks.⁴⁰ Uočavajući nedovoljnost posredne zaštite životne sredine kroz zaštitu interesa pravnih subjekata, tj. njeno tretiranje kao zaštitnog objekta, u američkoj pravnoj literaturi dat je predlog da se životnoj sredini kao takvoj prizna svojstvo imaoca prava.⁴¹

Iako postoji opravdanje da se pravo na čistu i zdravu životnu sredinu prizna na globalnom nivou jedna od glavnih prepreka ogleda se u činjenici da još uvek ne postoji čvrsta saglasnost oko toga ko treba da bude nosilac ovog prava i da li je država jedini subjekt kome se nameće dužnost da stvori uslove za uživanje ovog prava s obzirom da su podjednaki zagađivači i pojedinci i privatne kompanije. Sa druge strane opravdanost se može pronaći u činjenica da bi priznavanje ljudskog prava na zdravu životnu sredinu razjasnilo obaveze koje države imaju prema zaštiti životne sredine.

5. REZOLUCIJA 48/13 – NOVO SHVATANJE PRAVA NA ZDRAVU I ČISTU ŽIVOTNU SREDINU

Usvajanje Rezolucije 48/13 koju je doneo Savet UN za ljudska prava predstavlja kulminaciju procesa započetog 2011. Rezolucija 48/13 uvela je nove standarde u shvatanju prava na zdravu i čistu životnu sredinu. Rezolucija naglašava da je pravo na zdravu životnu sredinu fundamentalno ljudsko pravo koje je preduslov za ostvarivanje prava

39 Prve države koje su priznale subjektivitet prirode bile su Ekvador i Bolivija. Vid. Lj. Tintor, „Subjektivitet prirode u međunarodnom pravu – između fikcije i realnosti“, *Strani pravni život* 2/2022, 305–325.

40 M. O'Brien O'Reilly, „The Case for the Recognition of the Right to a Healthy Environment at the International Level“, 29.9.2021, <https://www.ftbchambers.co.uk/blogs/case-recognition-right-healthy-environment-international-level>, 14.9.2022.

41 R. Cvetić, „Zaštita životne sredine – pomeranje težišta ka zaštitnom objektu“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 4/2013, 121.

na život, i drugih ljudskih prava za sadašnje i buduće generacije. Ova Rezolucija je tako osmišljena da doprinese konsenzusu i da se u državama izgrade kapaciteti potrebni za uživanje ovog prava.⁴² Kritike iznete prilikom usvajanja Rezolucije govore u prilog tvrdnji da je ovo pravo u nastajanju, te da je ograničenog doseg, bar dok se ne postigne globalni konsenzus. Rezolucija 48/13 je prvi međunarodni instrument koji ukazuje na povezanost između ostvarivanja prava na zdravu i čistu životnu sredinu i negativnog uticaja klimatskih promena. Ukazuje se u Rezoluciji da neodrživo upravljanje klimatskim rizicima utiče na korišćenje prirodnih resursa, te da šteta po životnu sredinu ima negativne implikacije, kako direktno tako i indirektno, za efektivno uživanje svih ljudskih prava.⁴³ Najveću štetu pri uživanju ljudskih prava osećaju kategorije ljudi koje su najranjivije na klimatske promene kao što su stari, osobe sa invaliditetom i pripadnici autohtonih naroda. Usvajanje rezolucije kojom se priznaje pravo na zdravu životnu sredinu moglo bi da pruži nadu mnogim zajednicama širom sveta koje su već teško pogođene degradacijom životne sredine i klimatskim promenama. Rezolucija 48/13 priznaje da je sigurna i stabilna klima sastavna komponenta prava na zdravu i čistu životnu sredinu.

Ovo shvatanje predstavlja značajno oružje u rukama aktivista za klimatske promene jer postoji jasna veza između klimatskih promena i prava na zdravu životnu sredinu, pa je moguće da se aktivisti pozivaju na zaštitu ljudskih prava u parnicama u vezi sa degradacijom životne sredine.⁴⁴ Slučajevi zasnovani na povredi prava na zdravu i čistu životnu sredinu se u ekološkim parnicama mogu grupisati u četiri kategorije. Prva kategorija slučajevi koji zahtevaju da se utvrdi propust države

42 Pre usvajanja teksta, nekoliko delegata je istaklo da ne postoji zajedničko međunarodno usaglašeno razumevanje o sadržaju i obimu prava na čistu, zdravu i održivu životnu sredinu, pri čemu je predstavnik Ruske Federacije naglasio da države mogu da govore samo o zakonski priznatom pravu, nakon što je takvo pravo priznato isključivo u okviru međunarodnih ugovora. Rezolucija UN: čista, zdrava i održiva sredina su ljudsko pravo – stavovi delegacija, <http://prviprvnaskali.com/clanci/dren/ekologija/rezolucija-un-cista-zdrava-i-odrziva-zivotna-sredina-su-ljudsko-pravo-stavovi-delegacija.html>, 25.8.2022.

43 Human Rights Council Forty-eighth session The human right to a safe, clean, healthy and sustainable Environment 13 September – 8 October 2021.

44 O. Johanson, „Draft resolution on right to a healthy environment is presented to the UN General Assembly“, <https://www.cliffordchance.com/insights/resources/blogs/business-and-human-rights-insights/2022/07/draft-resolution-on-right-to-a-healthy-environment-is-presented-to-the-un-general-assembly.html>, 5.9.2022.

da preduzme mere za ublažavanje zagađenja vazduha, jer se nedelovanjem države krši pravo pojedinca na život i pravo na čistu i zdravu životnu sredinu. Zatim slučajevi koji traže da se preoblikuju državne politike i aktivnosti koje doprinose klimatskim promenama, koje lišavaju podnosioca zahteva života, slobode ili imovine bez odgovarajućeg pravnog postupka.⁴⁵ Potom slučajevi koji traže da se unaprede državne akcije u borbi protiv klimatskih promena, koje narušavaju pravo podnosioca zahteva na čistu i zdravu životnu sredinu i slučajevi koji pokušavaju da isprave neuspeh države da preduzme mere prilagođavanja posledicama klimatskih promena, što za posledicu ima kršenje osnovnih prava podnosioca zahteva.⁴⁶

S obzirom na inherentnu međuzavisnost zaštite životne sredine i uživanja ljudskih prava zdrava životna sredina je fundamentalna za potpuno uživanje širokog spektra ljudskih prava. Puko „ozelenjavanje“ postojećih ljudskih prava nije smatrano dovoljnim, posebno s obzirom na višestruke trenutne ekološke izazove pa su stavovi izneti u Rezoluciji 48/13 značajan implus ka globalnom obavezujućem instrumentu koji bi „služilo kao priznanje da ovo pravo mora biti univerzalno zaštićeno“.⁴⁷ Izražena su i negodovanja nakon usvajanja Rezolucije što u tekstu nije eksplicitno navedena istorijska odgovornost najvećih zagađivača kao ni proklamovano načelo zajedničke, ali podeljene odgovornosti.⁴⁸ Predstavnik Jamajke je istakao da termin „neodrživi razvoj“ u Rezoluciji, se koristi na način koji nije univerzalno prihvaćen, što omogućava subjektivno tumačenje i podriva globalne napore da se koherentno rešavaju izazovi održivog razvoja.⁴⁹

Prepoznajući vezu između negativnih posledica klimatskih promena, ljudskih prava i životne sredine koju naglašava Rezolucija 48/13 Savet UN za ljudska prava je usvojio Rezoluciju 48/14 kojom se uvodi specijalni izvestilac za klimatske promene. Izvestilac ima poseban zadatak da se pozabavi obema dimenzijama složenog odnosa između za-

45 B. Preston, „The Evolving Role of Environmental Rights in Climate Change Litigation“, *Chinese Journal of Environmental Law* 2/2018, 131–164.

46 *Ibid.*

47 E. Cima, „The right to a healthy environment: Reconceptualizing human rights in the face of climate change“, *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, Vol. 31, 2022, 43.

48 Rezolucija UN: čista, zdrava i održiva sredina su ljudsko pravo – stavovi delegacija.

49 *Ibid.*

štite ljudskih prava i klimatskih akcija, koje su gore naglašene. Tokom naredne tri godine, izvestilac će izraditi preporuke o tome kako sprečiti negativne efekte klimatskih promena na uživanje ljudskih prava. Izvestilac je takođe zadužen da identifikuje dobre prakse, strategije i politike o gore navedenim pitanjima, i da promoviše i razmenjuje mišljenja o pristupu zasnovanom na ljudskim pravima prilagođavanju klimatskih promena i politikama ublažavanja.⁵⁰ Ukoliko izveštaj bude kritički sagledao probleme u borbi protiv klimatskih promena može predstavljati značajan putokaz u ostvarivanju kolektivnih ciljeva da se zaustavi globalno zagrevanje što bi doprinelo efektivnom uživanju prava na zdravu životnu sredinu.

Rezolucija 48/13 Saveta UN za ljudska prava, iako nije obavezujuća podstakla je nove napore u prepoznavanju ovog prava na globalnom nivou i ima snažan efekat u dokazivanju da je pravo na čistu i zdravu životnu sredinu fundamentalno za ostvarivanje drugih ljudskih prava. Tako je Parlamentarna skupština Saveta Evrope (PACE) pozvala je na donošenje ambicioznog novog pravnog okvira, kako na nacionalnom tako i na evropskom nivou, koji bi učvrstio „pravo na bezbednu, čistu, zdravu i održivu životnu sredinu“. U tom smislu revitalizovana je ideja da se usvoji dodatni protokol uz EKLjP kako bi se priznalo pravo na čistu i zdravu životnu sredinu što bi konačno Evropskom sudu za ljudska prava dalo nespornu osnovu za odluke koje se tiču kršenja ljudskih prava koja proizilaze iz štetnih uticaji na ljudsko zdravlje, dostojanstvo i život.⁵¹ Ostaje da se vidi da li će se ova inicijativa ostvariti s obzirom da povodom sličnih inicijativa Komitet ministara koji ima obavezu da se izjasni o nacrtu novog protokola nije preduzeo ništa. Priznavanje prava na zdravu životnu sredinu kao autonomnog prava zasebnim protokolom značilo bi da podnosioci zahteva više ne bi morali da utvrđuju ozbiljan i direktan negativan uticaj na njihovo zdravlje ili kvalitet života, za koji može proći nekoliko godina da postane evidentan. Podnosilac zahteva pred Evropskim sudom za ljudska prava bi u tom

50 Vid. Human Rights Council Forty-Eighth session, 48/14. Mandate of the Special Rapporteur on the promotion and protection, Resolution adopted by the Human Rights Council human rights in the context of climate change on 8 October 2021.

51 PACE, The right to a healthy environment: PACE proposes draft of a new protocol to the European Convention on Human Rights, <https://pace.coe.int/en/news/8452/the-right-to-a-healthy-environment-pace-proposes-draft-of-a-new-protocol-to-the-european-convention-on-human-rights->, 6.9.2022.

slučaju mogao, na primer, da se osloni na relevantne granične vrednosti ili međunarodne standarde kako bi pokazao da je pravo povređeno kada aktivnost ima negativan uticaj na životnu sredinu.⁵² Usvajanje novog dodatnog protokola se opravdava i činjenicom da je Evropa jedini kontinent koji nema regionalni međunarodni instrument posvećen pravu na zdravu i čistu životnu sredinu. Dodatan značaj Rezolucije 48/13 mogao bi se ogledati i u ujednačavanju sadržaja ovog prava u nacionalnim zakonima, te olakšanoj zaštiti ostvarivanja prava u sudskim sporovima. Ujednačeno tumačenje sadržine ovog ljudskog prava i ujednačena sudska praksa ka čemu teži Rezolucije 48/13 su presudni, jer još uvek ne postoji adekvatan međunarodni mehanizam, pa nacionalni sudovi predstavljaju glavnu instancu za ostvarivanje ovog prava u praksi. Na kraju treba naglasiti da je Rezolucija 48/13 bila od ključnog značaja za usvajanje Rezolucije Generalne skupštine UN 2022. godine kojom se priznaje fundamentalnost ovog ljudskog prava, s obzirom da su tekstovi ove dve rezolucije skoro identični.

6. PRAVO NA ZDRAVU I ČISTU ŽIVOTNU SREDINU U SRBIJI

U pravnom sistemu Republike Srbije zaštita ovog ljudskog prava ustanovljena je još 1974. godine u okviru člana 192 Ustava SFRJ u kome se navodi sledeće: „Čovek ima pravo na zdravu životnu sredinu. Društvena zajednica obezbeđuje uslove za ostvarivanje ovog prava.“⁵³ Navedeni član se u literaturi ističe kao sam začetak ustavnog regulisanja predmetnog prava u svetu.⁵⁴ Ustav iz 1992. godine za razliku od Ustava iz 1974. godine umesto termina čovekova sredina koristi termin zdrava životna sredina, te su i odredbe koje garantuju pravo načelnijeg

-
- 52 Prema trenutnom shvatanju Evropskog suda za ljudska prava do povrede prava na zdravu i čistu životnu sredinu dolazi tek ako zagađenje koje se oceni kao prekomerno izaziva ozbiljne posledice po ljudsko zdravlje. Ukoliko se ne dokaže ozbiljno pogoršanje zdravlja nema povrede prava. Prepoznavanjem samostalnog ljudskog prava na zdravu i čistu životnu sredinu dodatni uslovi neće biti neophodni da bi se ustanovila povreda prava.
- 53 D. Todić, „Status Republike Srbije u savremenim međunarodnim ugovorima u oblasti životne sredine i ustavi (1974–2006)“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu* 79/2018, 336.
- 54 S. Popović, „O pravu zaštite životne sredine (ili o ekološkom pravu)“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu* 16/1982, 27.

karaktera, a akcentat se stavlja na dobijanju informacija i obaveštenja o stanju životne sredine.⁵⁵ Aktuelnim Ustavom iz 2006. godine pravo je garantovano u okviru člana 74.⁵⁶ Formulacija koja je korišćena prilikom garantovanja ovog prava veoma kritikovana. Tako neki domaći autori smatraju da je bolje ovo pravo formulirati kao „pravo građana na dalje nezagađivanje životne sredine, njeno očuvanje i unapređivanje, te pravo na održivi razvoj“.⁵⁷ Naša država je strana ugovornica Arhuske konvencije, pa shodno tome Zakon o zaštiti životne sredine reguliše pravo na informisanje u članu 9 propisujući da su podaci o stanju životne sredine javni i da svako ima pravo da bude obavešten o stanju iste.⁵⁸ Iako je primetna tendencija da se sužava prostor za učesće javnosti u donošenju odluka od značaja za očuvanje životne sredine. Da se Srbija zalaže za ostvarivanje i implementaciju prava na čistu i zdravu životnu sredinu govori i činjenica da je glasala za usvajanje Rezolucije Generalne skupštine UN.

Srbija se suočava sa mnogobrojnim izazovima u obezbeđivanju prava na zdravu životnu sredinu. Tu su pre svega imaju u vidu problemi poput zagađenja vode, problemi vezani za buku, a naročito problemi zagađenja vazduha i negativni efekti klimatskih promena s obzirom da se naša država smatra jednom od tzv. vrućih tačaka klimatskih promena koja predstavljaju mesta na planeti koja se zagrevaju više od globalnog proseka. Obezbeđivanju prava na čistu i zdravu životnu sredinu doprinela bi revizija Nacionalno određenih doprinosa u skladu sa Pariskim sporazumom, te sprovođenje agresivnije klimatske politike. Biće neophodno usvojiti i sprovesti Strategiju niskougljeničnog razvoja kako bi se štetne čestice po čistu životnu sredinu prepолоvile do 2050. godine. Dodatni problem u ostvarivanju prava na zdravu životnu sredinu jeste zagađen vazduh. Napredak bi predstavljalo usvajanje strateškog

55 Ustav SRJ iz 1992. godine, *Službeni list Savezne Republike Jugoslavije*, br. 1/92, čl. 52.

56 Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 98/2006 i 115/2021, čl. 74. Navedeni član garantuje svima pravo na zdravu životnu sredinu, kao i na blagovremeno i potpuno obaveštavanje o njenom stanju. Dalje je propisano da posebnu odgovornost za zaštitu životne sredine imaju Republika Srbija i autonomna pokrajina, a predviđena je i dužnost svih ljudi da čuvaju i poboljšavaju životnu sredinu.

57 M. Škulić, „Pravo na zdravu životnu sredinu kao ljudsko pravo“, *Priručnik za zaštitu životne sredine* (ur. Marina Matić *et al.*), Beograd 2011, 95–104.

58 Zakon o zaštiti životne sredine, *Službeni glasnik RS*, br.135/04, 36/09, čl. 9.

dokumenta kako bi se definisali ciljevi Srbije po ovom pitanju.⁵⁹ Zagađivanje voda se uglavnom ističe kao najveći izazov u obezbeđivanju prava na čistu i zdravu životnu sredinu. Nekoliko sistema za preradu otpadnih voda je u prethodnom periodu dovedeno do završne faze izgradnje, ali postoje veliki zastoji i kašnjenja u sprovođenju ovih projekata. Dostizanje ovog cilja podrazumeva obimne projekte restauracije reka i rečnih staništa. Da bi se omogućila adekvatna pitka voda kao osnov za ostvarivanje zdrave životne sredine potrebna je bolja koordinacija između sektora za upravljanje vodama i sektora za zaštitu životne sredine u vezi s primenom propisa.⁶⁰

Dodatnom poboljšanju kvaliteta životne sredine u Srbiji doprineće potpuna implementacija Direktive 2002/49/EC. Biće neophodno započeti izradu strateških karata buke i akcionih planova za aglomeracije u velikim gradovima.⁶¹ Smanjenju buke kao jednom od glavnih prepreka ostvarivanju prava na zdravu i čistu životnu sredinu doprinela bi celodnevni i kontinuirani monitoring buke i učiniti podatke dostupnim kroz objedinjeni prikaz automatskog monitoringa buke.

Poseban problem u očuvanju životne sredine i ostvarivanju prava na čistu i zdravu životnu sredinu je odsustvo ili nedovoljna reakcija nadzornih organa, pre svega inspekcije za zaštitu životne sredine. Neophodno je da koriste svoja ovlašćenja proporcionalno, u odnosu na opasnost, štetu ili ugrožavanje prava pojedinaca ili kolektiva na zdravu i očuvanu životnu sredinu. Administrativni organi, a često i sudovi, udruženjima građana ne priznaju status oštećenog, odnosno u postupcima, pa je neophodno izmeniti ovu praksu u skladu sa trendovima uspostavljenim u klimatskim parnicama širom sveta. Da postoji samo deklarativna želja da se ostvari pravo na zdravu životnu sredinu govori činjenica da je Srbija prva u Evropi, a deveta u svetu po smrtnosti usled različitih oblika zagađenja životne sredine, pri čemu se su najčešće u pitanju zagađenje vazduha i vode.⁶² Dodatan problem je što aktuelni

59 Lj. Tintor „Pravo na čist vazduh u pravu Evropske unije“, *Evropsko zakonodavstvo* 77–78/2022, 274.

60 Koalicija 27, *Poglavlje 27 u Srbiji – Napredak pod ključem*, Mladi istraživači Srbije, Beograd, 2021, 80–82.

61 *Ibid.*, 128–130.

62 M. Grbić, „Srbija prva u Evropi po smrtnosti usled zagađenja, vlast ignoriše problem“, <https://voice.org.rs/srbija-prva-u-evropi-po-smrtnosti-usled-zagadenja-vlast-ignorise-problem/>, 27.9.2022. Spomenuto istraživanje sprovela je Globalna alijansa za zdravlje i zagađenje.

Ustav RS. ne spominje odgovornost lokalnih samouprava u obezbeđivanju prava na zdravu životnu sredinu, pa se one iako bi trebalo da budu primarni akter u obezbeđivanju ovog prava sistematski ignorišu od strane viših nivoa vlasti. To se najviše ogleda u nekonsultovanju prilikom usvajanja novih propisa, te nedovoljnom financiranju kako bi se obezbedilo uživanje ovog fundamentalnog prava. Ostvarivanje prava na zdravu životnu sredinu u Srbiji je ogroman sistemski problem za čije rešavanje nadležni nisu preterano zainteresovani, jer rešavanje zahteva velike troškove i promene koje se ne mogu izvršiti preko noći. Može se zaključiti da je prava na zdravu životnu sredinu u Srbiji deklaratorno i efektivno neostvarivo shodno trenutnim uslovima u državi.

7. ZAKLJUČAK

Nakon detaljne analize može se izvući zaključak da nedvosmisleno postoji potreba za priznanjem prava na čistu i životnu sredinu jer bi ono omogućilo olakšao vođenje klimatskih parnica i veće učešće javnosti u donošenju odluka od značaja za očuvanje životne sredine. Ipak s obzirom da se smatra pravom u nastajanju za potpuno etabliranje biće neophodno ovo pravo predvideti u pravno obavezujućoj konvenciji za čije donošenje će trebati konsenzus država koje su najveći zagađivači životne sredine. Rezolucija 48/13 Saveta UN za ljudska prava je od naročitog značaja jer je njenim donošenjem ukazano na međuzavisnost klimatskih promena i uživanja prava na zdravu životnu sredinu. Dodatno Rezolucija 48/13 podstiče usvajanje novih regionalnih instrumenata poput novog Protokola uz EKLjP što bi učvrstilo postojanje ovog prava. Eksplicitno priznanje na međunarodnom nivou daje važno oružje za zaštitu ljudskih prava koja se narušavaju sve ozbiljnijom degradacijom životne sredine.

Iako postoje nedoumice oko tačnog naziva i zaštitnog objekta prava na čistu i zdravu životnu sredinu nesumnjivo je da se vremenom iskristalisala sadržina ovog prava. Pravo na zdravu i čistu životnu sredinu je ispravno smatrati urođenim ljudskim pravom u nastajanju čiji su nosioci podjednako kako sadašnje generacije (pojedinci i narodi) tako i buduće generacije. Postojane ovog prava se potvrđuje instrumentima mekog karaktera na međunarodnom nivou te prepoznavanjem postojanja ovog prava na nacionalnom nivou kroz najviše pravne akte. Jedan od izazova koje je potrebno rešiti u budućnosti jeste kako izbeći dupliranje

ovog prava sa drugim ljudskim pravima. Ovo pravo predstavlja mešavinu ljudskih prava i za njegovo sprovođenje su potrebna sistemska rešenja i napori države, što predstavlja osnovno ograničenje prava koje je još uvek u nastajanju.

Iako je Srbija (tadašnja SFRJ) prva prepoznala i u pravnom sistemu usvojila pravo na zdravu životnu sredinu ona se još uvek suočava sa nizom sistemskih problema u obezbeđivanju čiste životne sredine, pa se ovo pravo u Srbiji može smatrati samo deklaratornim. Da bi se omogućilo efikasno sprovođenje prava na zdravu životnu sredinu u Srbiji neophodno je pre svega podići svest građana da smo svi odgovorni za njeno očuvanje. Ljudsko pravo na zdravu i čistu životna sredina bi se moglo okarakteristi kao ideal ka kome treba težiti, ali teško da će se ikad moći ostvariti u potpunosti.

Ljubomir Tintor, LL.M.

PhD Candidate at the University of Belgrade Faculty of Law

THE RIGHT TO A CLEAN AND HEALTHY ENVIRONMENT – ACHIEVEMENT AND LIMITS OF HUMAN RIGHT IN MAKING

Summary

The enjoyment of the right to a clean and healthy living environment is considered fundamental for realization of a number of other human rights, so the idea of the need to explicitly establish a separate right to a healthy environment at the international level appears more and more often. The paper indicates the historical development of this right. An attempt is made to answer several complex questions such as the specific content of this right, who are the holders, and what is the legal nature of the right to a clean and healthy environment. The real scope and limitations of this still developing right will be exposed. The paper points out the importance of Resolution 48/13 adopted by the UN Human Rights Council in 2021, for the international recognition of the right to a healthy and clean environment. At the end, the historical development of this right in the Republic of Serbia is reviewed, and to what extent our country managed to implement this right in practice. The paper presents the basic guidelines for improving the quality

of the environment and effectively exercising this right in the Republic of Serbia.

Key words: *Right to a healthy and clean environment. – Climate change. – Resolution 48/13 of the UN Human Rights Council. – Republic of Serbia. – Environment.*

LITERATURA

- Arbour, J.-M., Lavallée, S., *Droit international de l'environnement*, Bruylant 2006.
- Boyd, D., „Constitutions, Human Rights, and the Environment: National Approaches“, *Research Handbook on Human Rights and the Environment* (eds. Grear, A., Kotzé, L.), Edward Elgar Publishing, 2015, 170–199.
- Boyd, D., „The Implicit Constitutional Right to Live in a Healthy Environment“, *Review of European, Comparative and International Environmental Law*, Vol. 20 (2), 2011, 171–179.
- Cima, E., „The right to a healthy environment: Reconceptualizing human rights in the face of climate change“, *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, Vol. 31, 2022, 38–49.
- Clemson, M., „Human Rights and the Environment: Access to Energy“, *New Zealand Journal of Environmental Law*, Vol. 16, 2012, 39–81.
- Čučković, B., *Zaštita životne sredine u međunarodnom pravu ljudskih prava*, Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, Beograd 2018.
- Cvetić, R., „Zaštita životne sredine – pomeranje težišta ka zaštitnom objektu“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 4/2013, 117–129.
- Dejeant-Pons, M., Pallemarts, M., *Human Rights and the Environment*, Council of Europe Publishing, 2002.
- Fitzmaurice, M., Marshall, J., „The Human Right to a Clean Environment—Phantom or Reality? The European Court of Human Rights and English Courts Perspective on Balancing Rights in Environmental Cases“, *Nordic Journal of International Law* 76/2007, 103–151.

- Handl, G., „The Human Right to a Clean Environment and Rights of Nature: Between Advocacy and Reality“, *The Cambridge Handbook of New Human Rights* (eds. von Arnould, A., von der Decken, K., Susi, M.), Cambridge University Press, 2020, 137–151.
- Koalicija 27, *Poglavlje 27 u Srbiji – Napredak pod ključem*, Mladi istraživači Srbije, Beograd, 2021.
- Mihailović, A., „Pravo na zdravu životnu sredinu kao intergeneracijski fenomen“, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 1/2018, 236–255.
- Popović, S., „O pravu zaštite životne sredine (ili o ekološkom pravu)“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu* 16/1982, 25–35.
- Preston, B., „The Evolving Role of Environmental Rights in Climate Change Litigation“, *Chinese Journal of Environmental Law* 2/2018, 131–164.
- Rabasović, M., *Pravo na zdravu životnu sredinu kao osnovno ljudsko pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 1986.
- Shelton, D., „Human Rights, Environmental Rights and the Right to the Environment“, *Stanford Journal of International Law* 1991, 103–137.
- Škulić, M., „Pravo na zdravu životnu sredinu kao ljudsko pravo“, *Priručnik za zaštitu životne sredine* (ur. Matić, M., et al.), Beograd 2011, 95–104.
- Tintor, Lj., „Značaj slučaja Urgenda za razvoj klimatskih parnica na području Evrope“, *Strani pravni život* 2/2021, 249–265.
- Tintor, Lj., „Perspektiva ekocida kao međunarodnog krivičnog dela“, *Zbornik radova 34. Susreta Kopaoničke škole prirodnog prava – Slobodan Perović*, Tom I, Beograd, 2021, 275–292.
- Tintor, Lj., „Pravo na čist vazduh u pravu Evropske unije“, *Evropsko zakonodavstvo* 77–78/2022, 255–275.
- Tintor, Lj., „Subjektivitet prirode u međunarodnom pravu – između fikcije i realnosti“, *Strani pravni život* 2/2022, 305–325.
- Todić, D., „Povelja EU o osnovnim pravima i pravo na (zdravu) životnu sredinu“, *ECOLOGICA*, Vol. 28, No 104, Beograd 2021, 625–633.
- Todić, D., „Status Republike Srbije u savremenim međunarodnim ugovorima u oblasti životne sredine i ustavi (1974–2006)“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu* 79/2018, 331–350.